

EVA DRAŠAROVÁ

Záměrem následující studie je podat na pozadí historického vývoje přibližně sta let nárys spolkové problematiky ve světle zájmu a dohledu státu. Reflektuje se zde osvícenská politika, počínající podporovat veřejnou činnost a ekonomické úsilí všude tam, kde již nedostačovala péče a pokladna zeměpána, spolu s dobou metternišskou a tzv. bachovského absolutismu, kdy nezbytný rozvoj širší společenské a hospodářské aktivity byl vedle svého z nutnosti uznávaného prospěchu zároveň státně politicky na obtíž. V průsečíku navzájem protikladných zájmů se rodil faktor širšího společenského dosahu vznikaly spolky nejrůznějšího druhu a poslání, s všeobecně prospěšnou nebo jen oborovou činností. Závěr pojednání vyúsťuje dobou druhé poloviny šedesátých let 19. století v Rakousku, kdy vývoj dospěl na počátek zcela liberálního zákonodárství, pozdržovaného za rozpačité Schmerlingovy ústavnosti šedesátých let. Studie je rozdělena na dvě části, z nichž první sleduje nejprve legislativní stránku jevu, včetně zásadních a obecných hledisek, která provázela protikladný přístup státu ke spolkové činnosti a sdružování. Druhá část se zabývá konkrétními důsledky, které ze základních legislativních opatření pro spolkovou činnost, respektive pro její sledování a kontrolu, vyplývaly.

1. Státní regulace spolčování

Spolky, nová forma společenské organizace, vznikající v důsledku a z potřeb vývoje směřujícího k rozbití starého, stavovsky korporativně uspořádaného systému, se realizovaly v oblasti soukromé aktivity, ne však nezávisle na daném společenském prostředí.¹ Nové prvky, vymykající se ustálenému společenskému pořádku garantovanému absolutistickým režimem, vyvolávaly obrannou reakci policejního státu 18. století. První pokusy o regulaci společenského fenoménu ze strany státu (v tomto případě rakouské monarchie) se objevují v souvislosti se šířením zednářského hnutí a tajných revolučních společností od poloviny 18. století a počátku století následujícího. Mění se společenské podmínky přinášely s sebou i nové problémy, a snaha státu jistým způsobem usměrnit spolkové záležitosti se realizovala vydáváním nových a nových předpisů.

Nejstarší nařízení z 26. června 1754, vztahující se pouze na činnost tajných společností, obsahovala instrukce pro policejní podkomisaře ve Vídni, ukládala jim povinnost dozírat na tajné a podezřelé schůzky a veškerá podezření hlásit vrchnímu komisaři.² O deset let později byl vydán výnos obsahující zásadu, že bez povolení panovníka nelze založit žádnou společnost.³ V roce 1788 byl zakázán vstup do zednářských společností a řádu resenkruciánů.⁴ Negativní postoj k zednářství se změnil za vlády Josefa II., který byl znám svými volnomyšlenkářskými sklony. Byly vyhlášeny podmínky existence a členství v zednářských lóžích. Císař je vzal pod svou ochranu, pokud budou pracovat ve prospěch státu. Povolovaly se schůzky ve městech po předchozím ohlášení na policii či magistrátu. Nedodržení podmínek se trestalo pokutou tři sta dukátů.⁵ V souladu s celkovou církevní politikou Josefa II. byla zakázána církevní bratrstva s jedinou výjimkou spolků spjatých s chudinskými ústavami.⁶ Opětné utužení policejních opatření následovalo za Leopolda II. a Františka II. V oznámení dolnorakouské vlády o zavedení nového policejního řádu ve Vídni v roce 1791 byla vyhlášena povinnost úřadů dohlížet na nebezpečné schůzky, kluby a tajné společnosti.⁷ Dvorský dekret z následujícího roku, obsahující instrukci pro krajské hejtmany, nařizoval podávat zprávy o nedovolených schůzkách, a dvorský dekret z roku 1793 opět zakázal tajné schůzky.⁸ Obavy Metternichovy Svaté aliance z prvků narušujících daný společenský systém našly svůj výraz v povinných přísahách státních úředníků, v nichž byl obsažen závazek neúčastnit se činnosti tajných spolků.⁹ Podíl na jakémkoliv tajné

společnosti byl prohlášen za těžký policejní přeštepke proti bezpečnosti státního svazku.¹⁰ Předběžný souhlas panovníka byl vyžadován i k přijetí za člena zahraniční vědecké společnosti, představený zemské politické správy uděloval souhlas k přijímání cizinců do domácích akademií a učených společností.¹¹ K tvrdé konfrontaci se státem docházelo později i ve dvacátých a třicátých letech 19. století ve snaze potlačit činnost karbonářů a zabránit vzniku studentských spolků, odnoží buršenshaftů.¹²

Ne ve všech případech byl vztah státu a spolků nutně antagonistický. Pragmatické cíle řady čtenářských, osvětových, vědeckých, ale i charitativních a výrobních spolků byly v souladu s potřebami státu a nevstupovaly do opozice vůči státní moci, jako u otevřeně politických spolků, jejichž činnost nebyla povolena. Proto již v roce 1816 byly publikovány zásady zakládání ženských spolků s dobročinnými a užitečnými cíli, vyvolané žádostí vídeňské Společnosti šlechticů na podporu dobrého a užitečného o schválení stanov. Stát vítal soukromou iniciativu v oblastech, na které mu nestačily finanční prostředky, vyčerpané dlouholetými velkými vojenskými výdaji, vyhradil si však možnost kdykoliv spolky zrušit a zakázat jakékoliv spojení mezi nimi. Současně byla vyjádřena podpora spolčování, které sledovalo dovolené a obecně prospěšné cíle v průmyslu, řemeslech, zemědělství, vynálezcetví, vědě a umění.¹³ Tato zásada byla konkretizována v případě akciových společností již v roce 1821. První polovina 19. století je charakterizována nástupem nových vrstev společnosti spjatých s progresivními prvky ekonomického vývoje. Koncentrace sil, k níž byla použita již dříve známá forma spolku, umožňovala účinněji formovat vědomí specifických zájmů a ventilovat tyto zájmy navenek. Spolkové hnutí se postupně stávalo nástrojem emancipace měšťanských vrstev společnosti. S tím, jak tento jev nabýval na intenzitě, nutně na něj musely reagovat vládnoucí složky společnosti. Diferencovaný vztah odpovídal různosti spolkových zájmů a cílů, jejich státo- a systémotvornosti, či naopak případnému rozkladnému úsilí. Řada pozitivních zákonných norem byla proto věnována i výrobním spolkům, vznikajícím často na akciovém základě. Dekretem dvorské komerční komise z 15. října 1821¹⁴ byla stanovena zásada svobodné tvorby akciových společností v oblasti realizace privilegovaných vynálezů i při dolování. Státní správa neměla zasahovat do otázek rentability podniků a způsobu dosažení zisku. Posuzovala pouze stanovy akciových společností, aby neodporovaly zemským zákonům a neškodily obyvatelstvu. Zemské úřady se měly řídit všeobecným pokynem, podle kterého bylo přípustné oznamování akciových společností, ale jednalo se o čistě soukromou záležitost a písemnosti z této agendy nesměly obsahovat formulaci »se svolením vlády«. Vláda prostě nezasahovala do privátních zájmů. Aby se učinilo zadost předpisům o továrních společnostech, zaprotokoloval se akciový plán a návrh kontraktů u obchodního a směnečného soudu. Akciový plán, návrh kontraktů a vzory akciových i subskripčních lístků se publikovaly k informaci veřejnosti pro případ nákupu akcií. Zvláštní ustanovení o akciových spolcích zahrnoval i dvacátý pátý článek zákona uherského říšského sněmu z roku 1836. 6. února 1838 bylo vydáno nejvyšší rozhodnutí o zásadách vytváření živnostensko-průmyslových spolků.¹⁵ Podpora soukromých podnikatelských cílů byla prohlášena veřejným zájmem státní správy. Průmyslovým spolkům se ukládalo sbírat znalosti o stavu a proměnách všech průmyslových odvětví, vydávat časopis, pořádat periodické výstavy výrobků. Protože svou aktivitou působily na veřejnosti, potřebovaly jako všechny soukromé spolky zvláštní povolení státní správy. K tomuto účelu předkládaly návrh stanov a plán činnosti, která se nesměla dotýkat veřejných záležitostí. Přesto jim bylo dovoleno podávat úřadům návrhy na zlepšení průmyslu, nesměly ovšem hájit zájmy cechů, aby byla zaručena svoboda podnikání. Spolky však v žádném případě nenabývaly podobu nového orgánu státní správy či veřejné korporace. Způsob potvrzování anonymních společností nebo akciových spolků pro průmyslové účely upravoval dekret dvorské kanceláře z 3. října 1839.¹⁶ Pokud pro ně neexistovaly speciální předpisy (jako např. pro železniční společnosti), dále pokud nevlastnily určitá přednostní práva a osvobození, nebo když veřejné zájmy nevyžadovaly zásah vyšších autorit, pak akciové spolky podle platného dekretu dvorské komorní komise z roku 1821 nepotřebovaly formální schválení zemského úřadu, ale jen prohlášení, že úřad nemá námitek proti vytvoření akciového spolku. Zmíněný postup modifikovalo

nejvyšší rozhodnutí z 14. února 1840.¹⁷ Ke zřízení akciové společnosti pro průmyslové podnikání a k užívání privilegií se vyžadovalo povolení dvorského finančního úřadu.

První obecnou úpravu vzrůstajícího se spolkového života představuje nejvyšší rozhodnutí s návrhem zásad o poměru společenských soukromých spolků ke státní správě v budoucnu, oznámené zemským úřadům dekretem dvorské kanceláře ze 6. srpna 1840.¹⁸ Zřizování soukromých společností a spolků se přenechávalo volnému uvážení zúčastněných, pokud tyto spolky nebyly zakázány zvláštním zákonem nebo jejich vznik nepodmiňovala předběžná koncese úřadů. Návrh zásad byl úřední cestou postoupen orgánům státní správy jako provizorní směrnice pro posuzování spolkových cílů a forem. Nedoporučovalo se jeho veřejné ohlášení, protože šlo o pouhý návrh celkového formálního předpisu, do něhož se teprve zapracovávaly připomínky. Podle těchto zásad byla provedena nová redakce zákona v roce 1843.¹⁹ Ke zřízení spolku bylo potřebné zvláštní povolení státní správy. Svolení nejvyšší, tedy císařského majestátu, se vyžadovalo v případě spolků pro vědu a umění, pro rozvoj zemědělství a průmyslu, ku provozování železnic a paroplavby, pro provoz zaopatřovacích a rentovních ústavů a spořitelen. Spojená dvorská kancelář udělovala povolení ke zřízení spolků, jejichž působnost zasahovala do správního území více zemských úřadů, nebo jejichž podnikatelský fond byl založen zcela nebo zčásti na akciích. Povolování ostatních spolků zajišťovaly příslušné zemské úřady. Podrobně byly upraveny i okolnosti zřizování a náležitosti stanov akciových společností. Rámcové předpisy doplnil v roce 1844 regulativ pro zřizování a činnost spořitelen, v nichž byla spatřována užitečná instituce ke zlepšení životní úrovně chudších vrstev obyvatelstva.²⁰ Spořitelny mohly zřizovat spolky osob nebo obce, pokud složily garanční fond ke krytí správních výdajů a případných ztrát v počátečním období působnosti do doby, než by byl vytvořen vlastní rezervní fond.

Čerstvá zkušenost z vlny stávkového hnutí, především v textilním průmyslu, byla bezprostřední příčinou vydání guberniálního nařízení v roce 1845, jež se zabývalo pořádáním peněžních sbírek mezi továrními dělníky a zřizováním dělnických tzv. pokladních spolků v Čechách.²¹ Z obavy před případným zneužitím byly zakázány nepovolené sbírky a upravila se nedovolená existence spolků na podporu nemocných či práce neschopných členů. Pokladnám se uložilo do třech měsíců předložit stanovy guberniu ke schválení a zvolit »vhodné osoby« do vedení. Při sestavování stanov měly pomoci dělníkům místní úřady a každoroční účetní uzávěrka se nadále předkládala shromáždění členů za přítomnosti zeměpanského komisaře.

Naprosto odlišná společensko-politická situace revolučního roku 1848 vedla k přímé politizaci řady spolků. Jejich shromáždění se využívala ke svobodným diskusím a kontrole zákonodárství prostřednictvím petičního práva. Vytvořil se speciální vztah mezi konstituční ústavou a spolkovým právem. Mezi liberálními požadavky základních občanských práv figurovalo i petiční právo a právo tvořit spolky, což bylo zakotveno i v oktrojované ústavě z dubna 1848. Zrušilo se předepsané užívání klausule o neúčasti v tajných společnostech a bratrstvech ve služebních přísahách státních zaměstnanců. Předseda vlády Pillersdorf zdůraznil v dopise zemským představeným z 2. května 1848, že petiční právo a právo tvořit spolky náleží všem občanům státu. Soukromé spolky však nesměly vystupovat proti základům ústavy a proti bezpečnosti státu. Jakékoliv pokusy nelegálních spolků zmocnit se části výkonné moci se potlačovaly zákonnou cestou.²² Velmi progresivně formuloval základní práva ústavní výbor říšského sněmu v osnově říšské ústavy.²³ Na této skutečnosti měl lví podíl jeden z vůdců české opozice F. L. Rieger. K vlastní realizaci již nedošlo. Pomalý ústup revoluční vlny a nakonec vítězství reakce vedlo k rozehnutí říšského sněmu a vyhlášení další oktrojované ústavy v březnu roku 1849, když již předtím, v prosinci roku 1848, vyšel zákaz demokratických a dělnických klubů a spolků.²⁴ Tato ústava, nazývaná také podle svého tvůrce Stadionova, sice zaručovala základní občanské svobody, mimo jiné i petiční a shromáždovací právo a právo tvořit

spolky, ale nevstoupila nikdy v platnost. Prozatímní účinností byl nadán císařský patent ze 17. března roku 1849 upravující výkon spolčovacího a shromažďovacího práva deklarovaného březnovou ústavou.²⁵ Nepolitické spolky nevýrobní sféry nepotřebovaly ke svému vzniku žádné zvláštní schválení, pouze čtrnáct dnů před zahájením činnosti předložily obecnímu představenému v místě sídla spolku a představenému příslušného politického okresu stanovy a oznámily vytvoření spolkového výboru. Ostatní nepolitické spolky výrobního zaměření podléhaly dosud platným předpisům z první poloviny čtyřicátých let. Politickým spolkům byla předešlá také jen ohlašovací povinnost, ale jejich činnost nesměla zasahovat do oboru zákonodárné nebo výkonné moci a o každém zasedání musel být alespoň dvacet čtyři hodin předem informován bezpečnostní úřad. Účast ve spolcích se zcela zakazovala žákům gymnázií.²⁶ Provizorní disciplinární řád pro univerzity z 13. října 1849 úplně zakázal studentské spolky.²⁷ Ostatně výkon spolčovacího práva byl v Praze, Vídni a Lvově suspendován stavem obležení.²⁸ Značnou pozornost věnovaly úřady zamezení vlivu zahraničních dělnických asociací a demokratického křesťanského hnutí na domácí obyvatelstvo, dozíraly i na dělnické pokladní spolky, aby nebyly zneužity k podpoře stávkujících dělníků a zamezilo se jejich spojení se zahraničními spolkovými pokladnami.²⁹

Zřetelnější posun k obnovenému policejnímu systému, jenž byl tak typický pro nastupující tzv. bachovský absolutismus, signalizují požadavky ministerstva vnitra z února 1851 na předkládání výkazů změn existujících spolků.³⁰ Silvestrovské patenty z konce roku 1851 pak definitivně ukončily období zdánlivé ústavnosti, byla zrušena Stadionova ústava a všechna základní občanská práva včetně práva spolčovacího. Spolkové záležitosti nabyly velké důležitosti ze státně policejního hlediska, proto dosavadní evidence a dozor prostřednictvím správních úřadů nedostačoval. Nejvyšší policejní úřad získal úplný přehled o spolcích v celé monarchii zasíláním seznamů všech spolků, odlišných od výkazů změn předkládaných ministerstvu vnitra. Navíc bylo nařízeno vykonávat evidenci a dohled nad všemi typy spolků nejen prostřednictvím okresních úřadů, ale i četnictva.³¹

Obnovil se zákaz spojování domácích spolků se zahraničními, zůstala možnost individuální účasti v zahraničních spolcích (kromě vědeckých) bez předběžného povolení.³² Dvojaký postoj zaujala vláda k zakládání zemědělských a lesnických spolků. Pokynem ministerstva vnitra z roku 1849 sama iniciovala vytváření krajských a okresních filiálek Vlastenecko-hospodářské společnosti v Čechách, o jejichž užitečnosti pro rozvoj zemědělství nikdo nepochyboval. S utužováním neoabsolutistického režimu rostla obava z nebezpečí jejich zneužití pro politické cíle, což vedlo ke zvýšenému dozoru na jejich činnost a protahování schválení stanov pro nové filiálky a sekce.³³

Naznačený vývoj dovršil spolkový zákon z listopadu roku 1852³⁴, který navázal, často i stejnými formulacemi, na předrevoluční spolkový zákon z roku 1843. Platil pro všechny země monarchie mimo vojenskou hranici. Ukončil platnost patentu ze 17. března 1849 (prozatímního spolkového zákona), dále nejvyššího rozhodnutí z 19. října 1843 dosud směrodatného pro spolky, jejichž cílem bylo dosažení zisku, a pro akciové spolky (tj. pro spolky pro železniční a paroplavební podnikání, pro stavbu nebo údržbu silnic a vodních cest, bankovní a kreditní ústavy, pojišťovací, zaopatřovací a rentovní ústavy, spořitelny) a konečně zrušil všechny předpisy uherského zákona o akciových spolcích z roku 1840. Obnovila se stará povolovací praxe, kdy o založení spolků rozhodoval císař, ministerstvo vnitra nebo zemský politický úřad. Existence politických spolků se ani nepředpokládala, zákon obsahoval ustanovení zakazující spolky, které by zasahovaly do oblasti zákonodárství nebo veřejné správy. Všechny typy spolků byly dány pod dozor státní správy, jež sledovala činnost, schvalovala stanovy a pokud to bylo nutné, určovala spolkům zeměpanského komisaře, který dohlížel, aby spolek nepřekračoval hranice jemu uděleného povolení a schválené stanovy. Podobný přestupek se trestal úředním rozpuštěním spolku.

Výnos ministerstva vnitra z 25. října 1853 nařídil povinnost všech spolků, jimž byl přidělen zeměpanský komisař, předem ohlašovat konání spolkového shromáždění, bez potřeby formálního schválení akce.³⁵ Vydaná povolení k založení spolku se navíc hlásila v letech 1851-1859 policejnímu ministerstvu a v letech 1856-1861 se vedle běžných výkazů spolků pro policejní ministerstvo a výkazů změn v existenci spolků předkládaly ministerstvu vnitra i roční zprávy o činnosti a hospodaření spolků.³⁶

Nejasná ustanovení spolkového zákona vyvolala v život jednání o postavení náboženských katolických spolků. Před vydáním nového spolkového zákona věnovaly správní úřady pozornost zakládání těchto spolků, vedly jejich evidenci, kontrolovaly jejich shromáždění podle § 1 provizorního spolkového zákona z roku 1849 a na základě pokynu ministra vnitra z 16. srpna 1852.³² Příslušnému okresnímu úřadu se oznamoval nejen vznik, ale i volba představenstva a změny stanov.

Pozornost vlády poutaly náboženské spolky a bratrstva i po vydání nového spolkového zákona. Zvláště v letech 1852-1853 byla sledována s jistou nedůvěrou úspěšná činnost katolického kléru v Čechách, hlavně prostřednictvím putujících misionářů. Episkopáty většinou odmítaly jakýkoliv vliv státních úřadů na náboženské spolky. Seznam církevně náboženských spolků v Čechách za rok 1853 pro ministerstvo vnitra byl vypracován s velkými obtížemi. Místodržitelství trvalo na státně policejní důležitosti církevních spolků v Čechách, obávalo se jejich využití pro národně politické cíle politicky nespolehlivým nižším klérem, jako tomu bylo v Haliči se spolky střídmosti v r. 1846. Uvažovalo dokonce o speciální zákonné normě. Vládní kruhy však viděly v upevnění církevního organismu příležitost k posílení pozice státu. Proto byl v roce 1855 uzavřen konkordát, proto se spokojily s dozorem orgánů církevní hierarchie na místě státu a přísně zakročily proti spolkům, které stály mimo nebo dokonce proti tomuto hierarchickému pořádku. Nejprve bylo oznámeno výnosem ministerstva vnitra z ledna 1856, že náboženské společnosti nepodléhají spolkovému zákonu. Český místodržitel dal tuto skutečnost na vědomí podřízeným úřadům, ale o čtrnáct dní později konstatoval v dalším přípise krajským úřadům, že sice podle předchozího výnosu se nemá požadovat hlášení o náboženských spolcích, ale že se mu nezdá rozumné z politického a policejního hlediska pustit tuto kategorii spolků se zřetele. I nadále se měla sledovat jejich činnost.³⁸ Místodržitelova iniciativa nebyla však v souladu s oficiální procírkevní politikou 27. června 1856 bylo vydáno nejvyšší rozhodnutí o postavení náboženských a církevních spolků, bratrstev a kongregací, na které se nevztahoval spolkový zákon z roku 1852.³⁹ Povoloval je a metodicky vedl biskup dané diecéze, místodržitelům se oznamovalo pouze povolení, předmět činnosti a organizace spolku. V roce 1858 vydalo české místodržitelství dodatečné pokyny k pojímání literátských bratrstev a spolků pro zpěv na kůru. Rozlišovaly se podle převažujícího směru činnosti na čistě náboženské, vyjmuté ze spolkového zákona, a vzájemně podpůrné či pěvecké řídicí se spolkovým zákonem.⁴⁰

Zvláštní pozornost věnovaly státní orgány organizaci spořitelen a pojišťovnictví. Již v roce 1851 byla českým místodržitelem ustanovena komise, která měla předložit návrhy ke zřízení spořitelen v zemi.⁴¹ Pražská spořitelna nemohla kapacitou vyhovět zvyšujícím se požadavkům z venkova a byla nepřístupná pro malé úspory obyvatel ze vzdálených lokalit. V listopadu roku 1852 místodržitel doporučil krajským prezidentům, aby působili na zřizování obecních spořitelen i na venkově.⁴² Odborná místodržitelská komise vypracovala k tomu účelu vzorové stanovy, při nichž byl použit regulativ pro spořitelny z roku 1844.

Ministerstvo vnitra, aby získalo přehled o hospodaření spořitelen, nařídilo v roce 1856 předložit jednotné formuláře výkazů hospodaření s údaji od roku 1850 nebo od data vzniku spořitelny.⁴³ Nové exempláře vzorových stanov pro obecní spořitelny rozeslalo ministerstvo vnitra zemským politickým úřadům v roce 1858.⁴⁴ V dubnu roku 1860 bylo nejvyšším rozhodnutím postoupeno rozhodování o způsobu užití přebytků spořitelen k

místním dobročinným a obecně prospěšným akcím z ministerstva vnitra zemskému politickému úřadu. V srpnu téhož roku nařídilo ministerstvo vnitra obecním výborům povinné ručení za právě zřizované obecní spořitelny, v listopadu vydalo státní ministerstvo podrobné pokyny ke zřizování zápůjčních pokladen z přebytků rezervních fondů spořitelen. Doporučilo směřovat půjčky k malým pozemkovým vlastníkům a živnostníkům.⁴⁵ O urychlení vzniku spořitelen, zápůjčních pokladen, společných dílen apod. usilovalo české místodržitelství samostatně i v následujících letech.⁴⁶

Méně kladný postoj zaujalo české místodržitelství k pojišťovacím institucím. Velmi obezřetně se posuzovalo podnikání zahraničních akciových pojišťoven v monarchii a konkurenceschopnost domácích ústavů. Nevraživost pak vyvolávaly drobné asekurační spolky, tzv. rolnické asekurace. Vznikly »ilegálně«, bez povolení státní správy v roce 1848 a existovaly ještě v roce 1854. Ministerstvo vnitra nařídilo v roce 1853, aby existence těchto spolků byla úředně projednána na základě spolkového zákona. České místodržitelství odmítalo jejich další existenci s poukazem na jejich neúplný organismus a soukromoprávní národně ekonomické a státně policejní zaměření. Již však v roce 1856 konstatovalo na základě informace generálního ředitelství c.k. privilegovaného českého vzájemného pojišťovacího ústavu proti ohni, že po zrušení poddanského svazku upadla obětavost obyvatel v pomoci při požárech a že bude nutné rychle poskytnout pomoc ze strany obcí.⁴⁷ Svépomocné asekurace byly vzaty na milost.

S ohledem na připravovaný vstup Rakouska do německého celního spolku se za pomoci zemských úřadů zjišťovala data k oblasti pojišťovnictví a povolování akciových pojišťoven bylo podmíněno zaplacením alespoň 30 % emitovaných akcií.⁴⁸

Na popsáném právním stavu se nic nezměnilo ani po obnovení konstitučního zřízení v letech 1860-1861. Spolčovací právo se dostalo na program prvního a druhého zasedání říšské rady díky poslancecké iniciativě. Po kompetenčních bojích byl v roce 1861 zřízen výbor říšské rady k vypracování zákonného návrhu pro zákon o spolčovacím, shromažďovacím, domovním právu a právu na ochranu osobní svobody a listovního tajemství. Dvě stálé komise projednávaly školské a církevní záležitosti. Pro zasedání v zimě roku 1863/64 byla připravena zpráva výboru, ale nebyla projednána.⁴⁹ Vláda mezitím připravovala svou vlastní verzi spolkového zákona a v méně nápadné formě pokračovala v dosavadní praxi dozoru nad spolky. Policejní ministerstvo zaslalo v září roku 1862 zemským představeným interní pokyny k dozoru na veřejná shromáždění konaná pod širým nebem.⁵⁰ Reagovalo tím na pořádání řady shromáždění z národnostních, náboženských či sdružovacích důvodů v mnoha zemích rakouského státu, která nebyla žádným zákonem zakázána a která vytryskla po změně vládního systému z dlouho potlačovaného individuálního hnutí. Vláda nechtěla vystupovat proti nim přímo, ale uplatňovala své dozírací právo k zachování klidného chodu běžného občanského života v politicky nestabilním období. Obávala se jejich protivládního charakteru a odmítala dosavadní pasivní postoj. Podobná shromáždění se nadále oznamovala předem státnímu úřadu, který se staral o veřejný pořádek a bezpečnost v místě nebo v okrese, včetně informace o programu. Veřejné přípravy se dovolovaly až po úředním rozhodnutí. Nedoporučovalo se publikovat tuto směrnici veřejně, obzvláště ne v Čechách. Především české spolky silně překračovaly své stanovy při zahradních a jiných slavnostech a výletech a využívaly tyto akce k národní agitaci. Německé spolky postupovaly obdobně, ale dle mínění státní správy méně nápadně. O několik let později nedoporučoval zastupující ministerský předseda a ministr vnitra Taaffe postupovat před zavedením nového spolkového zákona zostřením dosavadní praxe, tj. cestou přísného výkladu stanov při účasti různých spolků na národních demonstrativních slavnostech. V novém

spolkovém zákoně měly být obsaženy rozšířené možnosti vlády k represii, i když preventivní vliv vlády na spolkové záležitosti byl omezen.⁵¹ Novým spolkovým zákonem byl dokonce výše zmíněný výnos policejního ministerstva z roku 1862 zrušen.⁵² V říjnu roku 1868 se však připravovalo použití vojska proti častým a zakázaným lidovým shromážděním v Čechách.⁵³

Ještě do roku 1867 byly vydány důležité pokyny státního ministerstva a policejního ministerstva k dohledu na vzrůstající se asociativní hnutí mezi dělnictvem. Správní úřady i policie nesměly aplikovat spolkový zákon šablonovitě, naopak si měly všimnout osob, jejich sociálního postavení a vzdělání.⁵⁴ Vydání zákona o právu spolčovacím v listopadu roku 1867 znamenalo vítězství vládní předlohy.⁵⁵ Došlo k návratu k ohlašovacímu systému z roku 1849, opět byly dovoleny politické spolky. Zvláštními ustanoveními, publikovanými v předešlých spolkových normativních, se řídily spolky výrobní, bankovní, kreditní, pojišťovací, důchodové, spořitelní a zástavní. Ze spolkového zákona byly dále vyčleněny náboženské společnosti a živnostenská společenstva. Spolčovací, shromažďovací a petiční právo bylo zaručeno tzv. prosincovou ústavou z roku 1867. Platila pro západní část monarchie Předlitavsko. Dualistické uspořádání totiž zaručovalo samostatné uherské zákonodárství.

Následná zákonná opatření již jen doplňovala způsob realizace spolkového práva, případně je modifikovala vzhledem k měnícím se potřebám společnosti v oblasti sociálního zákonodárství a v oblasti hospodářství. Jde především o samostatnou, na spolkovém zákoně nezávislou úpravu postavení družstev («společenstev») v roce 1873; zákony o dělnickém úrazovém a nemocenském pojištění z roku 1887 a 1888, kdy vedle soukromých dělnických spolků převzal garanci těchto sociálních opatření stát; dále zákon o registrovaných nemocenských pokladnách z roku 1892, jímž byly tyto vyjmuty z působnosti spolkového zákona; a regulativ pro akciové společnosti z roku 1899.⁵⁶ Spolkový zákon z roku 1867 a některá ustanovení zákona z roku 1852 zůstaly v platnosti i po zřízení samostatného československého státu v roce 1918.

2. Kompetence správních orgánů

Kompetence orgánů státní správy vyplývala z publikovaných spolkových norem. Základní rozhodnutí a legislativní iniciativa vycházely do roku 1848 od orgánů státní správy ve Vídni. Dostatek podkladů pro tuto činnost byl zajišťován prostřednictvím rozvětveného policejního aparátu a informacemi od orgánů státní správy na úrovni zemí. Do vydání všeobecné směrnice k řízení spolkové agendy v roce 1840 a 1843 povoloval všechny spolky a společnosti panovník a jeho jménem dvorská kancelář. Od roku 1840 schvaloval akciové spolky dvorský finanční úřad, o udělování koncesí ke zřízení ostatních spolků se podělili císař, spojená dvorská kancelář a zemské úřady (gubernia). V důsledku revolučních změn roku 1848 byl postupně nahrazován starý správní systém novou správní soustavou. Staré ústřední úřady a dvorské kanceláře byly nahrazeny odbornými ministerstvy. Spolkovou agendu zajišťovalo v nejvyšší instanci ministerstvo vnitra ve spolupráci s ostatními ministerstvy (v případě specializovaných zájmů jednotlivých spolků). Ministerstvo vnitra zřídilo v roce 1856 mimo svůj stálý referát komisi pro spolkové záležitosti, vedenou sekčním šéfem, kterého jmenoval ministr vnitra. Zasedali v ní zástupci ostatních ministerstev a nejvyššího policejního úřadu. Povolovací řízení probíhalo s výjimkou krátkého období 1849-1852, kdy fungoval ohlašovací systém, ve třech stupních (podobně jako v předrevolučním období): císař, ministerstvo vnitra, zemské politické úřady (místodržitelství). V letech platnosti provizorního spolkového zákona z roku 1849 se stal hlavním správním orgánem činným ve spolkové agendě okresní politický úřad a obecní úřad. Starším právním předpisům podléhaly nadále výrobní spolky, byla zde ponechána i stará povolovací procedura. Podstatná tíha správních úkonů ve spolkových záležitostech

spočívala na bedrech zemi.

Spolky v Čechách byly jevem dosahujícím značného rozsahu a důležitosti, především v hlavním městě, v průmyslových oblastech kolem České Lípy a na území spravovaném krajskou vládou v Chebu. O významu spolkových záležitostí pro politickou i hospodářskou situaci v zemi svědčí pravidelné zařazování informací o spolcích do ročních administrativních zpráv českého místodržitelství pro ministerstvo vnitra. Podle podkladů pro administrativní zprávu za rok 1852 existovalo v Čechách 232 spolků, především humanitárních, hospodářských, živnostenských, literárních a vzdělávacích, z čehož téměř polovina (107) spolků připadala na Prahu. Na konci roku 1853 evidovala státní správa již 384 spolků a 15 politicky nevyhovujících spolků bylo zrušeno.⁵⁷ Jednalo se tedy o důležitý prvek veřejného života, hluboce zasahující do sociálních, ekonomických, politických, církevních, národních i ryze soukromých vztahů a jako s takovým se s ním zacházelo. Dozor na činnost asociací byl dán do kompetence všech instancí politických správních úřadů místodržitelství (zemských úřadů), krajských vlád a okresních hejtmanství.⁵⁸ Komplikovanější situace vyvstala v Praze, kde bylo spolčovací právo suspendováno stavem obležení v letech 1849-1853. Veškeré stanovy i žádosti o povolování spolkových akcí procházely zde ještě zemským vojenským velitelstvím. Navíc v roce 1850 vyvolal pražský městský hejtman (později užíval titul policejní ředitel) Sacher-Masoch kompetenční spor s místodržitelstvím, v němž se dožadoval většího vlivu na spolkové záležitosti. Místodržitelství hájilo zásadu, že dozor na spolky přísluší okresním politickým úřadům a v Praze má povahu tohoto úřadu pražská krajská vláda. Policejnímu řediteli bylo nabídnuto povinné informování policie o zakládaných spolcích krajskou vládou. V následujících letech se však vyvinula praxe, že pražské policejní ředitelství dohlíželo na spolky sídlící přímo v Praze a pražská krajská vláda v pražském kraji mimo hlavní město. Začátkem listopadu 1852 nařídil nejvyšší policejní úřad evidovat všechny typy spolků prostřednictvím okresních úřadů a za pomoci četnictva. Krajsští prezidenti předali četnickým velitelstvím v Čechách výtahy se seznamy spolků a oznamovali jim vznik a zánik spolků.⁵⁹

Pražský policejní ředitel Sacher-Masoch patřil zřejmě k typu neodbytných horlivců či alibistů, neboť v roce 1853 navrhnul vytvořit sbírku podpisů kolektivních petic. Ministr vnitra opět odmítnul s poukazem, že povinností policejních úřadů je předcházet neklidu a výtržnostem při pokusech o kolektivní petice a ne se zabývat postihem. Další neúspěch zaznamenal zmíněný policejní úředník při pokusu přimět ministerstvo vnitra a nejvyšší policejní úřad k vydání zvláštního opatření ohledně shromažďovacího práva. Bylo rozhodnuto, že pokud neexistují zvláštní normy pro určité kategorie shromáždění, zůstává na bezpečnostních orgánech zabránit odpovídajícím dozorem rušivým projevům. Mohou samozřejmě zakázat ve veřejném zájmu podezřelá nebo nebezpečná shromáždění. Co se týče spolkových shromáždění, musely všechny spolky, jimž byl přidělen zeměpanský komisař, hlásit předem konání, včetně programu, bezpečnostnímu orgánu. U ostatních spolků rozhodovalo místodržitelství o nutnosti předchozího ohlášení akce z důvodu veřejné bezpečnosti či jiných příčin.⁶⁰

Rok 1853 přinesl českému místodržitelství a všem podřízeným úřadům mimořádně náročnou akci. V důsledku nového spolkového zákona z 26. listopadu 1852 se na počátku roku následujícího započalo s úpravou spolkových záležitostí v zemi. Povolené spolky předkládaly doklady o své legální existenci, ostatní byly donuceny žádat o chybějící povolení. Mnohé spolky využily této příležitosti k revizi a doplnění stanov, jejichž nedokonalost či mezerovitost způsobila protahování celé akce až do roku 1855. Úředně bylo zrušeno pouze patnáct spolků: několik filiálek dřívějšího národně demokratického »klubu« Slovánská lípa, měšťanská kasina v českých venkovských městech (např. v Karlíně u Prahy), dále v hornickém městě Příbrami a nedalekých Březových Horách. Ostatní zrušené spolky byly asociace necechovních živnostníků s tendencemi k nepovolenému cechovnímu pořádku ve formě dobrovolného spolku, které opomíjely existující živnostenské zákony a vyvíjely nepřímý inkorporační

tlak na příslušníky živnosti. Ze »státně policejních důvodů« bylo úředně rozpuštěno kollegium pražských mistrů vzniklé v roce 1848, jež sloužilo jako jádro demokratické frakce maloměšťanstva v hlavním městě. Fond spravovaný tímto spolkem, určený k podpoře řemeslníků, byl dán pod státní dohled.

Revizí stanov, povolováním spolků, dohledem na činnost se nevyčerpávala veškerá činnost úřadů ve spolkových otázkách. K vyjmenovaným povinnostem přistupovala ještě statisticko-evidenční agenda, jež zajišťovala potřebná data pro několik nadřazených centrálních orgánů. První opatření v tomto směru podnikla státní správa již v roce 1845. Nejvyšší rozhodnutí publikované dekretem dvorské kanceláře nařizovalo předkládat roční výkazy činnosti nemocenských, pohřebních, humanitárních a dobročinných spolků s údaji o názvu a sídle spolku, jménu a povolání předsedy a jeho zástupce, počtu členů, majetku a hospodaření v posledním roce.⁶¹ Tato praxe se znovu obnovila začátkem roku 1851.⁶² Ministerstvu vnitra se zasílaly tabelární přehledy a pak následně každý rok výkazy změn soukromých spolků v jednotlivých zemích. Vedly se oddělené formuláře pro politické a nepolitické spolky s rubrikami o názvu, sídle, datu ohlášení či povolení spolku, dozírajícím úřadu.

S utužováním neoabsolutistického režimu nabývaly spolky velké důležitosti ve státně policejním ohledu, bylo proto třeba vést evidenci a dozor i u nejvyššího policejního úřadu. Nejvyšší rozhodnutí ze 17. června 1852 předepisovalo zaslat tomuto úřadu jednorázově úplné seznamy všech politických i nepolitických spolků pro účely státní a veřejné bezpečnosti.⁶³ Vyžadovaly se informace o délce existence, zaměření a činnosti spolku, s poznámkou o chování spolku, jeho vedoucích a členů. Výkazy se vypracovávaly formou tabulek podle jednotlivých správních jednotek, s využitím údajů o stavu spolků a výkazů změn zaslaných ministerstvu vnitra v roce 1851. Nepolitické spolky se třídily podle hlavních kategorií uvedených v paragrafech 1 a 2 spolkového zákona. Výkazy uzavíral přehled spolků, které ukončily svou činnost nebo byly zrušeny po odeslání výkazů změn z předešlého roku.

Od konce roku 1852 sestavovaly zemské úřady již čtyři exempláře výkazů změn spolků, vždy do 13. ledna následujícího roku. Jeden komplet se zasílal nejvyššímu policejnímu úřadu, jeden ministerstvu vnitra, jeden četnickému velitelství a jeden exemplář si ponechávalo místodržitelství pro svou potřebu.⁶⁴ Podklady zasílané krajskými vládami a pražským policejním ředitelstvím se shromažďovaly u prezidiálního podacího protokolu českého místodržitelství a na konci ledna se předávaly do departementu II k expedici.⁶⁵

V září roku 1854 požádal nejvyšší policejní úřad o předložení nového úplného přehledu všech spolků po uplynutí roku 1854 a o pokračování ve výkazech změn spolků za každý rok.⁶⁶ K docílení jednotnosti a ulehčení akce se měl dodržovat v obou typech výkazů formulář ministerstva vnitra z února 1851. V průvodním dopise se pak dodávaly bližší informace o chování spolku, jeho vedoucích a významných členech, nápadných akcích či omezení činnosti. Ministerstvo vnitra však nepoužilo pro svou potřebu ani pro nejvyšší policejní úřad starý formulář z roku 1851, ale vypracovalo nový, který třídil spolky do osmnácti kategorií podle činnosti spolku.⁶⁷ V každé kategorii se udával název, sídlo, datum vzniku, datum schválení úřady, jména a povolání představenstva spolku a případně i zeměpanský komisař.

Krajské přehledy a později jen opravné a doplňující tabulky zasílaly krajské úřady na místodržitelství i po změně počtu krajů ze sedmi na třináct v roce 1855. V tomto roce se ještě více zkomplikovaly povinnosti zemských politických úřadů a byrokratický duch triumfoval. Při revizi celkového výkazu spolků v Čechách za rok 1854 sice ocenilo ministerstvo vnitra sbírku stanov, kterou si vedl místodržitelství departement IX, pověřený vedením spolkové agendy, ale současně při tom zjistilo, že by bylo žádoucí vybudovat stejnou pomůcku na ministerstvu. Vyžádalo si tudíž do třech měsíců od každého spolku jeden exemplář stanov. Vzhledem

k tomu, že v Čechách se v té době evidovalo již 456 spolků, z toho 149 v Praze, 113 v českolipském a 84 v chebském kraji, jednalo se o termín přímo šibeniční.⁶⁸ V říjnu téhož roku nařídilo ministerstvo vnitra ještě povinné zasílání zpráv o vydaných povoleních k založení spolku, totéž požadovalo i policejní ministerstvo. Tento úkol byl naštěstí zrušen již v listopadu roku 1859.⁶⁹

Také nejvyšší policejní úřad se v říjnu roku 1855 rozhodl, že bude vyžadovat vedle dosavadních seznamů spolků, zasílaných též ministerstvu vnitra, ještě další seznam, tzv. státně policejní poznámky, s rubrikami: název a sídlo spolku, představenstvo, počet členů, majetek.⁷⁰ Na základě výnosu ministerstva vnitra z 27. prosince 1857 přibýly ke všem těmto výkazům ještě statistické údaje o činnosti a jmění soukromých spolků včetně výročních zpráv o činnosti pro potřeby ministerstva vnitra.⁷¹ V roce 1858 byly do doplňovacích a opravných tabulek zařazeny poprvé od roku 1853 také církevní a náboženské spolky, vyjmuté od roku 1856 z působnosti spolkového zákona.⁷² Pro velký nárůst spolků byla v roce 1859 provedena nová revize a vyhotoveny tabulky všech existujících spolků včetně církevních a zvláštní výkazy střeleckých spolků a ozbrojených střeleckých sborů.⁷³ Teprve v květnu roku 1860 upustilo ministerstvo vnitra alespoň od předkládání výkazů hospodaření, ne však proto, aby ulehčilo přetíženému správnímu aparátu, ale protože se připravovala všeobecná úprava periodických výkazů.⁷⁴

Změna vládního režimu po Říjnovém diplomu roku 1860 se projevila i v novém otevření spolkové problematiky a v opakovaných výzvěch k modifikaci spolkového práva. Pro přípravu předlohy nového spolkového zákona si vláda potřebovala upevnit své pozice a získat lepší přehled o aktuálním stavu spolků v jednotlivých korunních zemích. Policejní ministerstvo požádalo v roce 1863 prezidia zemských politických úřadů o vytvoření přehledu spolků zajímavých ze státně policejního hlediska, přičemž se mohly použít periodické výkazy z let 1859 a 1860. Na policejní ministerstvo přejmenovaný nejvyšší policejní úřad v roce 1859 se zajímal zejména o spolky na podporu věd a umění, pro povzbuzení a rozvoj zemědělství, lesnictví, hornictví, živností, obchodu a jiných odvětví výroby, o pojišťovací ústavy, všeobecné zaopatřovací a rentovní ústavy, spořitelny, zastavárny a o všechny spolky s filiálkami kromě velkých kreditních ústavů, dále o tělovýchovné, střelecké, pěvecké a jiné zábavné spolky. Usiloval získat zprávy o politických nebo národnostních tendencích v činnosti spolků, o jejich souvislosti s dělnickým hnutím, stycích s jinými spolky, zjišťovala se velikost asociací, jejich sociální profil včetně sociálního zařazení vedoucích osobností, vliv na obyvatelstvo a míra sympatií, kterou spolek vzbuzoval ve veřejnosti. Prezídium dodalo všeobecné vyjádření o míře vlivu spolkového života na chování obyvatelstva. Státně policejní poznámky měly v budoucnu nahradit stará periodická podání.⁷⁵

K centralizaci spolkové evidence došlo až v roce 1866.⁷⁶ Namísto výkazů pro nejrůznější centrální úřady, jež zabraly spoustu času spolkům i úřadům a nepřinesly kýžený efekt solidní informací o poměrech ve společnosti, převzala spolkovou statistiku c.k. centrální statistická komise, obsazená odborníky na různé typy spolků. Komise jednorázovou akcí založila a dále vedla katastr spolků (od roku 1868 i církevních a náboženských) a přehled činnosti všech registrovaných spolků. Formulář katastrálních údajů byl pro všechny typy spolků stejný (až na spořitelny). Obsahoval rubriky pro název a sídlo spolku, jméno a povolání předsedy a jeho zástupce, délku jejich funkčního období, účel spolku, datum vzniku a datum a čj. povolení (po roce 1867 případného ohlášení), počet členů či akcií, kmenové jmění spolku, počet filiálek. U spořitelen se rozepisovaly údaje týkající se jmění a označoval se jejich právní charakter zda byly založeny obcí, nadací nebo formou spolku, uváděl se pouze počet členů správní rady.

Každému novému spolku se zasílal spolu se zprávou o povolení (později jen s revidovanými stanovami) statistický formulář, což zajišťovalo místodržitelství za pomoci okresů. Okresní hejtmanství si vedla své

vlastní katastry spolků. Vedení přehledu o činnosti spolků se realizovalo předkládáním tištěných zpráv o činnosti a hospodaření spolků, rozčleněných do dvanácti dále dělených skupin. Tyto skupiny se při statistickém zpracování v následujících letech různě měnily a rozšiřovaly. Komise publikovala výsledky své práce v statistické ročence, kam se ovšem zařazovaly jen základní počty a územní rozvržení.

Z dosavadních periodických výkazů zůstaly zachovány pouze přehledy spolků zajímavých ze státně policejního hlediska pro policejní ministerstvo. Toto ministerstvo bylo v roce 1867 zrušeno a jeho agendu včetně spolků převzalo ministerstvo zeměbrany a veřejné bezpečnosti. Teprve v roce 1870 byla přenesena veškerá spolková agenda zpět na ministerstvo vnitra.⁷⁷

POZNÁMKY

1. Tato stať nabízí pohled z hlediska nařízení, dekretů, nejvyšších rozhodnutí, pro období ústavnosti i z hlediska vývoje spolčovacího práva v širších souvislostech. Nebylo však v silách autorky sledovat názory různých vrstev společnosti i ohlasy některých myšlenek a trendů ze zahraničí prostřednictvím dobové literatury a nejrozumnějších spolkových teorií v širokém časovém horizontu.

2. Dle K. Hugelmann, Studien zum österreichischen Vereins- und Versammlungsrechte. Graz 1879, s. 4.

3. 23.8.1764, dle M. Stubenrauch, Statistische Darstellung des Vereinswesens in Kaiserthume Österreich. Wien 1857, s. 2 a K. Hubelmann, c.d., s. 4.

4. 8.11.1766, dle M. Stubenrauch, c.d., s. 2 a K. Hugelmann, c.d., s. 4.

5. 11.12. a 16.12.1785, in: Handbuch k.k. Gesetze 1785, Bd. 8, Wien 1787, s. 249-253 a tamtéž 1786, Bd. 10, Wien 1788, s. 288.

6. Kropatschek, Gesetze Josefs II., Bd. II, s. 237, dvorský dekret z 27.11.1783.

7. 1.11.1791, in: Leopold des II. politische Gesetze, Bd. III, 1791, 2, č. 63, s. 184.

8. 9.3.1792. Dle J. L. Barthenheim, System der österreichischen administrativen Polizey. Wien 1829, I, s. 22; 19.1.1793, tamtéž, s. 221.

9. První opatření byla zavedena již v r. 1801: v služebních přísahách se zavazovali státní úředníci nepodílet se na tajných společnostech a bratrstvech. Viz dekret česko-rakouské dvorské kanceláře č. 529 z 27.4.1801, in: Gesetze Franz des II., Bd. 16, Wien 1815, č. 23, s. 78-80. Stejná přísežná klauzule byla zavedena 2.6.1801 pro učitele hlavních a městských škol. Tamtéž. Přísežné prohlášení bylo uplatněno i pro duchovní (24.11.1801, tamtéž, č. 67, s. 180-181). 13.1.1806 byl revers o neúčasti v tajných společnostech rozšířen i na doktorandy, žadatele o ostatní univerzitní hodnosti, úředníky a služební personál univerzit. Dle dvorského dekretu č. 1369, in: P. K. Jaksch's Gesetzlexikon 16011825. Praha 1829, s. 166. Vyžadování přísežných prohlášení bylo obnoveno dekretem česko-rakouské dvorské kanceláře z 27.4.1815, reversy měly být obnovovány každoročně v dubnu. Od ročního vyžadování se upustilo v důsledku nařízení dekretů z 24. a 29.11.1815. Platnost předpisů o přísahách skončila až výnosem ministerstva vnitra z 14.12.1848. Dle K. Hugelmann, c.d., s. 4 a RGBl 1849, E. B., č. 24.

- 10.** Dvorský dekret č. 18385. In: P. K. Jaksch's Gesetzlexikon 16011825. Praha 1829, s. 164-166.
- 11.** Dvorský dekret č. 274 z 11.5.1813. In: P. K. Jaksch, c.d., s. 162 a dle dekretu českého gubernia č. 2688, in: Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen 1834, Bd. 16.
- 12.** Dekret c.k. policejního dvorského úřadu z 6.4.1820, nařizující na základě karlovarských usnesení Německého spolku potlačovat tajné společnosti a spolky akademické mládeže. Dle K. Hugelmann, c.d.; 10.11.1821, dvorský dekret o trestním postihu karbonářů, in: P. K. Jaksch, c.d., s. 167-168; rozhodnutí o publikaci papežské exkomunikační buly týkající se karbonářů, dvorský dekret č. 5429 z 23.2.1822, in: P. K. Jaksch, c.d., s. 168; dekret dvorské studijní komise z 15.11.1823 o buršáckých spolcích, dle K. Hugelmann, c.d.; dekret dvorské kanceláře z 8.8.1832 vyhlašující zákaz politických spolků ve všech státech německého spolku, dle guberniálního dekretu č. 36 155, in: Provinzial Gesetzsammlung des Königreiches Böhmen 1832, Bd. 14, č. 218, s. 505-511.
- 13.** Dekret dvorské kanceláře z 26.9.1816 a 3.1.1817. In: Gesetze Franz des I., Bd. 44, č. 131, s. 304-305.
- 14.** Franz I. politische Gesetze und Verordnungen. Bd. 49, č. 153, s. 310-313.
- 15.** Dle guberniálního dekretu č. 13 269. In: Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Böhmen. 1838, Bd. 20, č. 79, s. 156-161.
- 16.** Dle guberniálního dekretu č. 58 276. Tamtéž, r. 1839, Bd. 21, č. 303, s. 938- 939.
- 17.** Tamtéž, s. 939.
- 18.** Nejvyšší rozhodnutí z 19.7.1840, viz guberniální dekret z 25.8.1840 apelačnímu soudu v Praze, in: Normalien 1840, s. 116, Sbírnka knihovny Vrchního zemského soudu v Praze. Též M. Stubenrauch, c.d., s. 2 a K. Hugelmann, c.d.
- 19.** Viz nejvyšší rozhodnutí z 19.10.1843 publikované dekretem dvorské kanceláře z 5.11.1843. Dle guberniálního dekretu č. 66 285, in: Provinzial Gesetzsammlung 1843, Bd. 25, č. 298, s. 696-707.
- 20.** Nejvyšší rozhodnutí z 2.9.1844 oznámené dekretem dvorské kanceláře z 26.9.1844. In: Ferdinand des I. politische Gesetze und Verordnungen 1844, Bd. 72, č. 123, s. 224-240.
- 21.** Guberniální nařízení č. 15 917 z 14.3.1845 politickým úřadům. In: Provinzial Gesetzsammlung 1845, Bd. 27, č. 75, s. 132-135.
- 22.** Dubnová ústava z 25.4.1848, in: Ferdinand des I. politische Gesetze und Verordnungen 1848, Bd. 76, č. 49, s. 151; odstranění přísežné formule 22.5.1848 in: Provinzial Gesetzsammlung 1848, č. 107, s. 202; ministerský výnos z 2.5.1848, č. 1 434, in: Wiener Zeitung č. 125, 5.5.1848.
- 23.** Návrh základních práv pro osnovu říšské ústavy z 26.9.1848, vypracovaný užší komisí ústavního výboru říšského sněmu (složení Rieger, Goldmark a Hein): § 11 Neomezené právo žádat a sbírat podpisy na žádosti; § 13 Rakouští občané mají právo shromažďovat se pokojně a beze zbraní bez předešlého ohlášení na úřadě. Schůzky pod širým nebem mohou být zakázány jen v případě ohrožení veřejného pořádku a bezpečnosti; §

14 Je povoleno spojování občanů ve spolky (asociace) a nesmí být závislé na žádném úředním povolení. Toto právo nesmí být omezováno žádným zákonem, pokud jeho výkon nezasahuje do stejného práva jiných osob, veřejné morálky nebo do funkce státu vůbec. Dle J. M. Černý, *Boj za právo*. I, Praha 1893, s. 412. Nový návrh základních práv z 21.12.1848 upraveny a zmírněny paragrafy týkající se petičního, shromažďovacího a spolčovacího práva. Dle J. M. Černý, c.d., s. 479-480.

24 Výnosem ministerstva vnitra z 6.12.1848, RGBl 1848, č. 11; císařský patent o politických právech zaručených konstituční státní formou (Stadionova březnová ústava): § 6 Každý občan má právo petiční. Petice jménem celku smí podávat jen úřady nebo zákonem uznané korporace; § 7 Každý občan má právo se shromažďovat a tvořit spolky, pokud účel, prostředek nebo způsob a druh shromažďování nebo spolčení není protiprávní či státu nebezpečný. Výkon tohoto práva určuje zákon. RGBl 1848/1849, č. 151.

25. RGBl 1849, č. 171.

26. Nařízení českého gubernia z 23.6.1849, zevšeobecněno výnosem provizorního ministerstva vyučování z 24.7.1849, RGBl 1849, č. 337.

27. RGBl 1849, č. 416.

28. Stav obležení v Praze byl vyhlášen 10.5.1849, zrušen nejvyšším rozhodnutím z 13.8.1853 s platností od 1.9.1853. Dle J. M. Černý, c.d., II. část.

29. Dopis ministra kultu a vyučování místodržitelům v Dolním Rakousku a Štýrsku z 24.1.1850: spolky tzv. německých katolíků nemají povahu církevních nebo náboženských společností ve smyslu §§ 2 a 4 patentu z 4.3.1849 a nemohou být na základě tohoto patentu zakázány. In: RGBl 1849, č. 38; nařízení ministerstva vnitra z 16.11.1851 zakazující spolky tzv. přátel světla, německých katolíků a svobodných křesťanů s politickými cíli nepřátelskými státu. In: RGBl 1851, č. 246; pokyn českého místodržitele z 24.2.1852, č. 1380 pr. k dozoru na »společnosti bible«, šířenými protestantskými misionáři z Anglie. In: Státní ústřední archiv Praha (dále SÚA Praha), fond Prezídium místodržitelství, nezpr. úřední knihy Presidial-Normalien 1852; pokyn českého místodržitele z 24.7.1850, čj. 513, aby vandrující řemeslníci a s demokratickými spolky v Prusku a Sasku. In: SÚA Praha, fond Prezídium místodržitelství, nezpr. úřední knihy Presidial-Normalien 1850, č. 127; pokyn českého místodržitelství z 10.12.1851, čj. 31 813 okresním hejtmanstvím k dozoru na pokladní spolky továrních dělníků. In: SÚA Praha, fond České místodržitelství, nezpr. úřední knihy Normalienbuch für das Jahr 1851, s. 299; pokyn místodržitele z 16.7.1852, č. 4 760 pr., aby členové zahraničních dělnických spolků se při vstupu na hranice podrobili přísné prohlídce cizinců, aby se zamezilo dovozu letáků se socialistickým obsahem. In: SÚA Praha, fond Prezídium místodržitelství, nezpr. úřední knihy Presidial-Normalien 1852, č. 179.

30. Výnos ministerstva vnitra č. 661 z 6.2.1851. Dle Astl's H.: *Alphabetische Gesetzsammlung* 5, heslo Vereine, s. 3535. Též místodržitelství výnos č. 3803 z 10.2.1851. In: SÚA Praha, fond České místodržitelství, nezpr. úřední knihy Normalienbuch für das Jahr 1852, s. 2.

31. Nejvyšší rozhodnutí ze 17.6.1852 o zasílání seznamů spolků. In: SÚA Praha, fond Prezídium místodržitelství, nezpr. úřední knihy Presidial-Normalien 1852, č. 292, č. 310; nařízení nejvyššího policejního úřadu č. 6399 z 2.11.1852 k dozoru nad spolky, in: tamtéž, č. 292; přípis českého místodržitele krajským prezidentům z 29.11.1852, č. 8698 pr., oznamující předání seznamů spolků v Čechách ve výtazích četnickým velitelstvím, in: tamtéž, č. 310.

- 32.** Výnos ministerstva vnitra č. 4142 ze 14.7.1852, dle M. Stubenrauch, c.d., s. 3.
- 33.** Pokyn místodržitele č. 5 597 z 9.3.1852 krajským prezidentům k doзору na zemědělské a lesnické spolky, in: SÚA Praha, fond České místodržitelství, nezpr. úřední knihy Normalienbuch für das Jahr 1852, s. 172; podklady k administrativní zprávě českého místodržitelství za rok 1853 vypracované departementem II dne 22.5.1854, in: SÚA Praha, fond Prezídium místodržitelství 18501854, sg. 1/7/31, ad čj. 5784/1854, kart. 11.
- 34.** Císařský patent z 26.11.1852, RGL 1852, č. 253. Prováděcí předpisy obsahoval výnos českého místodržitelství z 3.1.1852, č. 9 627. In: SÚA Praha, fond Prezídium místodržitelství 18501854, sg. 8/5/5, čj. 9627/1852, kart. 134.
- 35.** Výnos č. 6 988, dle H. Astl, c.d., 5, heslo Vereine, s. 3530; dolnorakouské místodržitelství rozšířilo v obvodu své působnosti tento výnos na všechny spolky. Viz výnos z 25.10.1853, tamtéž.
- 36.** Výnos ministerstva vnitra z 10.10.1855 č. 20 723/1624, dle nařízení policejního ministerstva z 27.11.1859, č. 10 212/1845 o zrušení této povinnosti. In: SÚA Praha, fond České místodržitelství, nezpr. úřední knihy Normalien 1860, s. 2; předkládání zpráv o činnosti a hospodaření viz nařízení českého místodržitelství č. 7 297 z 16.2.1856 okresním úřadům, informujícím o výnosu ministerstva vnitra z 10.2.1856, č. 2 929. In: SÚA Praha, fond České místodržitelství, nezpr. úřední knihy Normalien 1856, s. 67. Předkládání výkazů bylo pozastaveno do všeobecné úpravy periodických výkazů výnosem státního ministerstva ze 14.12.1861, čj. 24 248/1785, odkazujícím na výnos ministerstva vnitra z 1.5.1860, čj. 1 230, in: SÚA Praha, fond České místodržitelství 18561883, sg. 30/1/5, čj. 67 985/1861, kart. 1228.
- 37.** Pokyn ministerstva vnitra č. 4 967. Dle přípisu místodržitele č. 5 810 pr. z 21.8.1852 krajským prezidentům, in: SÚA Praha, fond Prezídium místodržitelství, nezpr. úřední knihy Presidial Normalien 1852, č. 212.
- 38.** Výnos ministerstva vnitra č. 697 z 28.1.1856. Dle přípisu českého místodržitelství krajským úřadům č. 5 087 z 3.2.1856, in: SÚA Praha, fond České místodržitelství, nezpr. úřední knihy Normalien 1856, s. 47; přípis místodržitele krajským úřadům č. 2 078 pr. z 19.2.1856, in: tamtéž, s. 69.
- 39.** Publikováno nařízením ministerstva vnitra z 28.6.1856 pro celou monarchii kromě vojenské hranice. RGL 1856, č. 122.
- 40.** Místodržitelský výnos č. 1 108 pr. z 12.2.1858, in: SÚA Praha, fond České místodržitelství, nezpr. úřední knihy Normalien 1858, s. 2.
- 41.** Dle podkladů pro administrativní zprávu českého místodržitelství za rok 1851, zpracovaných departementem VII (pro obchod, živnosti a veřejné stavby), in: SÚA Praha, fond Prezídium místodržitelství, 18501854, sg. 1/7/31, kart. 10, ad čj. 2 946/1852.
- 42.** Pokyn z 29.11.1852, č. 26 387 St., in: SÚA Praha, fond České místodržitelství, nezpr. úřední knihy Normalienbuch für das Jahr 1852, s. 622.
- 43.** Výnos ministerstva vnitra č. 22 656 z 22.9.1856. Dle místodržitelského přípisu krajským úřadům z 9.11.1856, č. 50 546 St., in: SÚA Praha, fond České místodržitelství, nezpr. úřední knihy Normalien 1856, s. 396.

- 44.** 26.2.1858, čj. 4 753/131. In: SÚA Praha, fond České místodržitelství, nezpr. úřední knihy Normalien 1858, s. 76.
- 45.** Nejvyšší rozhodnutí z 9.4.1860 (16.4. výnos ministerstva vnitra). Dle přípisu českého místodržitelství krajským úřadům č. 21 744 St. z 18.5.1860, in: SÚA Praha, fond České místodržitelství, nezpr. úřední knihy Normalien 1860, s. 138; výnos ministerstva vnitra č. 23 204 z 8.3.1860, dle přípisu českého místodržitelství krajským úřadům, č. 44 223 St. ze 7.9.1860, in: tamtéž, s. 222; přípis státního ministerstva č. 33 803/1844 z 20.11.1860 českému místodržiteli, in: tamtéž, s. 284.
- 46.** Viz pokyn viceprezidenta českého místodržitelství okresním představeným z 28.3.1863 k maximální péči o vznik těchto spolků. In: SÚA Praha, fond Prezídium místodržitelství 18601870, sg. 8/5/22/2, čj. 895 pr./1863, kart. 851.
- 47.** Výnos místodržitele č. 7 537 pr. z 23.8.1853 krajským vládám s pokyny ke vzniku pojišťovacích spolků proti požárním škodám, in: SÚA Praha, fond České místodržitelství, nezpr. úřední knihy Normalien 1853, s. 349; podklady pro administrativní zprávu českého místodržitelství za rok 1853, zpracované departementem II viz pozn. 32; přípis českého místodržitelství č. 4 878 St. z 8.2.1856 krajským úřadům s informací generálního ředitele vzájemně pojišťovacího ústavu proti ohni, in: SÚA Praha, fond České místodržitelství, nezpr. úřední knihy Normalien 1855, s. 49.
- 48.** Místodržitelský přípis č. 345 z 12.1.1857 nařizující vypracovat přehledy akciových pojišťoven a vzájemně pojišťovacích spolků. In: SÚA Praha, fond České místodržitelství, nezpr. úřední knihy Normalien 1857, s. 17; výnos ministerstva vnitra čj. 9 009/27 z 14.4.1858 spolu s ministerstvem financí, ministerstvem obchodu, ministerstvem spravedlnosti a nejvyšším policejním úřadem, in: SÚA Praha, fond České místodržitelství 18561883, sg. 30/1/46, kart. 1231.
- 49.** Dle K. Hugelmann, c.d.
- 50.** Přípis policejního ministerstva čj. 5 470 z 21.9.1862 viceprezidentu českého místodržitelství. In: SÚA Praha, fond Prezídium místodržitelství 18601870, sg. 8/15/22/1, čj. 2 137 pr./1862, kart. 851.
- 51.** Dle korespondence českého místodržitele s ministerským předsedou ze září a října roku 1867. In: SÚA Praha, fond Prezídium místodržitelství 18601870, sg. 8/15/22/1, čj. 3167, 3198, 3236/1867, kart. 851.
- 52.** Výnos ministerstva vnitra č. 1 203 z 30.3.1868, in: tamtéž čj. 969/1868.
- 53.** Viz citace v poznámce 50, čj. 3 163/1868.
- 54.** Nařízení státního ministerstva čj. 20 720/1517 z 20.2.1865 prezídiu českého místodržitelství, aby se řídilo vydanými pokyny ohledně dělnických spolků, tj. výnosem státního ministerstva z 22.5.1863, čj. 3 378 a 26.4.1864, čj. 7220 a cirkulářem policejního ministerstva čj. 4 590/798 z 10.10.1864 pro policejní ředitelství. In: SÚA Praha, fond České místodržitelství 18561883, sg. 30/1/14, čj. 12 986/807, kart. 1228.
- 55.** RGBl 1867, č. 134.
- 56.** RGBl 1873, č. 70; RGBl 1888, č. 1 a č. 33; RGBl 1892, č. 202; RGBl 1899, č. 175.
- 57.** Viz podklady pro administrativní zprávu českého místodržitelství za

rok 1852, vypracované vedoucím I. departementu Živnou dne 24.10.1853, in: SÚA Praha, fond Prezídium místodržitelství 18501854, sg. 1/7/31, čj. 8 758 pr./1853, kart. 10 a podklady pro administrativní zprávu českého místodržitelství za rok 1853, zpracované referentem departementu II Bachem 25.5.1854, in: tamtéž, čj. 5 784/1854, kart. 11.

58. Císařské rozhodnutí se zásadami organizace politických správních úřadů z 26.6.1849, RGBL 18481849, č. 295 a nejvyšší rozhodnutí z 14.9.1852 publikované nařízením ministrů vnitra, spravedlnosti a financí 19.1.1853 o působnosti politických úřadů, RGBL, Bd., č. 13, s. 27 a s. 45.

59. Viz pozn. 30.

60. SÚA Praha, fond Prezídium místodržitelství 18501854, sg. 8/5/5, všeobecné 18531854, čj. 9 993/1851, čj. 414/1854 a 923/1854, kart. 134.

61. Nejvyšší rozhodnutí z 30.3.1845 a dekret dvorské kanceláře č. 11 191 z 3.4.1845, dle guberniálního dekretu č. 22 349 ze 17.4.1845, čj. 22 349 krajským úřadům, pražskému magistrátu a komorní prokuratuře, in: Provinzial Gesetzsammlung des Königreiches Böhmen für das Jahr 1845, č. 108, s. 215- 216.

62. Místodržitelství výnos č. 3 803 z 10.2.1851, dle pokynu místodržitele krajským vládám č. 33 463/St. z 2.1.1852. In: SÚA Praha, fond České místodržitelství, nezpr. úřední knihy Normalienbuch für das Jahr 1852, s. 2; viz též výnos ministerstva vnitra 6.2.1851, č. 661, dle přípisu místodržitele čj. 8 698 pr. z 29.11.1852, tamtéž, fond Prezídium místodržitelství, nezpr. úřední knihy Presidial Normalien 1852, č. 310.

63. Dle výnosu českého místodržitelství č. 4 148 pr. z 24.6.1852, in: SÚA Praha, fond České místodržitelství, nezpr. úřední knihy Normalienbuch für das Jahr 1852, s. 363; dále místodržitelství přípis krajským prezidentům č. 8 204 pr. z 11.11.1852 s nařízením nejvyššího policejního úřadu č. 6 399 vydaném na základě nejvyššího rozhodnutí ze 17.6.1852, č. 1515. In: SÚA Praha, fond Prezídium místodržitelství, nezpr. úřední knihy Presidial Normalien 1852, č. 292; dále tamtéž, 18501854, sg. 8/5/5, čj. 4 198 pr./1852, kart. 134.

64. Viz přípis místodržitele krajským úřadům č. 8 698 pr. z 29.11.1852 o spolupůsobení četnictva a o výkazech spolků. In: tamtéž, nezpr. úřední knihy Presidial Normalien 1852, č. 310.

65. Prezidiální připomínka č. 583 pr. ze 17.1.1854 krajským úřadům. Tamtéž, 18501854, sg. 8/5/5, všeobecné 18531854, kart. 134.

66. 7.9.1854, čj. 11 996/874, in: tamtéž, sg. 8/5/5, čj. 10 235 pr./1854, kart. 134.

67. Výnos ministerstva vnitra č. 26 111/1363 ze 17.11.1854. In: SÚA Praha, fond Prezídium místodržitelství 18501854, sg. 8/5/5, čj. 12 815 pr./1854, kart. 134.

68. Vyřízení zprávy českého místodržitele ministerstvem vnitra, Vídeň 7.5.1855, in: SÚA Praha, fond Prezídium místodržitelství 18551859, sg. 8/5/15/6, čj. 5 166 pr./1855, kart. 497. Počet spolků dle konceptu průvodní zprávy českého místodržitele ministerstvu vnitra k tabelárním výkazům na konci roku 1854 ze 17.1.1855, in: tamtéž, čj. 305/1855. Do vnitřní reorganizace místodržitelství v červnu 1854 zajišťoval spolkové záležitosti departement III, určený k vyřizování policejní agendy.

69. Výnos ministerstva vnitra č. 20 723 z 3.10.1855. Dle nařízení ministerstva vnitra čj. 28 184/809 z 21.11.1859 o zrušení této

povinnosti. Dále výnos ministerstva vnitra č. 20 723/1624 z 10.10.1855. Dle nařízení policejního ministerstva z 27.11.1859, č. 10 212/1845 o zrušení této povinnosti. In: SÚA Praha, fond České místodržitelství 18561883, sg. 30/1/4, kart. 1 228.

70. Přípis prezidia nejvyššího policejního úřadu z 29.10.1855 českému místodržiteli, in: SÚA Praha, fond Prezídium místodržitelství 18551859, sg. 8/5/15/6, čj. 10 004 pr./1855, kart. 497.

71. Výnos ministerstva vnitra č. 34 119/1 022 z 27.12.1857, dle přípisu českého místodržitelství krajským úřadům č. 6 988 St. z 19.2.1858, in: SÚA Praha, fond České místodržitelství, nezpr. úřední knihy Normalien 1858.

72. Přípis místodržitele krajským úřadům č. 7 569 pr. z 25.8.1858 s pokyny k vyplňování tabulek změn spolků. In: SÚA Praha, fond České místodržitelství, nezpr. úřední knihy Normalien 1858, s. 264.

73. Dle přípisu místodržitele krajským úřadům č. 107 pr. z 21.2.1859, in: SÚA Praha, fond České místodržitelství, nezpr. úřední knihy Normalien 1859, s. 66.

74. Dle výnosu státního ministerstva čj. 24 248/1785 z 14.12.1861 českému místodržitelství, in: SÚA Praha, fond České místodržitelství 18561883, sg. 30/1/5, čj. 67 985/1861, kart. 1 228. (V letech 1860-1867 se ministerstvo vnitra proměnilo v tzv. státní ministerstvo.)

75. 8.11.1863, in: SÚA Praha, fond Prezídium místodržitelství 18601870, sg. 8/5/22/3, čj. 3 095 pr./1863, kart. 852.

76. Výnos státního ministerstva z 13.12.1866 č. 9 359, in: SÚA Praha, fond České místodržitelství 18561883, sg. 30/1/28, kart. 1230; doplněno výnosem ministerstva vnitra č. 1 307 z 13.4.1868, dle K. Hugelmann, c.d.

77. Výnos ministerstva vnitra č. 889 z 12.3.1870, in: SÚA Praha, fond České místodržitelství 18561883, sg. 30/1/32, čj. 13 699, kart. 1 231.

Staat, Vereine und Vereinsrecht
Eva Drašarová

Vereine, neue Form der Gesellschaftsorganisation als Folge der Entwicklung, die zum Zerschlagen des alten ständisch-korporativ geordneten Gesellschaftssystems zielte, realisierten sich im Wirkungskreise der privaten Aktivität, nicht aber unabhängig vom gesellschaftlich gegebenen Milieu. Die vorgelegte Studie widmet sich der staatlichen Regulierung der Vereine nicht nur mit Rücksicht auf den normativen Bereich, sondern auch auf die Kompetenz der Verwaltungsorgane, und zwar seit der Mitte des 18. Jahrhunderts bis zum Jahre 1918.

Die sich ändernden gesellschaftlichen Bedingungen brachten neue Probleme mit sich. Das Streben des Staates, neue Vereinsangelegenheiten durch gewisses Vorgehen zu regulieren, spiegelte sich in neuen und neuen Vorschriften. Die älteste, nur die Tätigkeit der geheimen Gesellschaften betreffende Anordnung aus dem Jahre 1754 enthielt Instruktion für Polizeikommissäre in Wien. Weitere Erlässe erschienen in Zusammenhang mit Verbreitung der Freimauerei und Gründung der geheimen revolutionären Gesellschaften seit der Mitte des 18. und am Anfang des 19.

Jahrhunderts. Dagegen begrüßte der Staat jede private Aktivität in den Wirkungskreisen, für welche er keine genügende Finanzen hatte. Er unterstützte jede Vereinstätigkeit mit wohltätigen und gemeinnützigen Zielen in caritativer, industrieller, landwirtschaftlicher und wissenschaftlicher Tätigkeit, sowie in der schönen Kunst (1816). Dieser Grundsatz wurde bei den Aktiengesellschaften schon im Jahre 1821 (nachfolgend 1839, 1840) konkret gemacht; im Jahre 1838 wurde die höchste Entscheidung über Grundsätze der gewerblich-industriellen Vereine veröffentlicht, 1844 erschien das Regulativ für Sparkassen, welche mit Hilfe der privaten Vereine oder Gemeinden errichtet wurden.

Erste allgemeine Regelung des wachsenden gesellschaftlichen Lebens bildet die höchste Entscheidung aus dem Jahre 1840, die einen Entwurf der Grundsätze für das Verhältnis der Vereine zur staatlichen Verwaltung enthält. Nach diesen Grundsätzen wurde auch neue Bearbeitung des Gesetzes im Jahre 1843 durchgeführt.

Ganz veränderte gesellschaftlich-politische Lage des revolutionären Jahres 1848 brachte mit liberalen Forderungen der grundsätzlichen Bürgerrechte auch das Vereinsrecht mit sich und sie wurden auch im Entwurf der Reichsverfassung enthalten. Dieses Recht garantierte auch die oktroyierte Verfassung im März 1849. Provisorische Geltung hatte das kaiserliche Patent aus demselben Monat, das die Vollziehung des in der Verfassung deklarierten Vereins- und Versammlungsrechtes regelte. Nicht politische Vereine in der unproduktiven Sphäre brauchten zu ihrer Gründung keine spezielle Bewilligung, sie unterlagen nur der polizeilichen Anmeldepflicht. Die Industrievereine unterlagen den bisher geltenden Vorschriften aus dem Jahre 1843. Auch politische Vereine mußten nur ihre Gründung anmelden, ihre Tätigkeit durfte aber in den Wirkungskreis der gesetzgebenden oder executiven Gewalt nicht eingreifen. Das Vereinsrecht wurde in Prag, Wien und Lemberg zur Zeit des Belagerungszustandes aufgehoben. Am Silvestertag des Jahres 1851 erschienene Patente beendeten definitiv die Zeit des scheinbaren Konstitutionalismus. Nicht nur die Verfassung, sondern auch alle grundsätzlichen Bürgerrechte einschließlich des Vereinsrechtes wurden aufgehoben. Diese Entwicklung vollendete das Vereinsrecht aus dem Jahre 1852, das an das vorrevolutionäre Vereinsrecht aus dem Jahre 1843, oft mit gleichen Ausdrücken, anknüpfte. Alte Bewilligungspraxis wurde erneuert, welcher gemäß die Gründung eines Vereines von der Entschliebung des Kaisers, des Innenministeriums oder des politischen Landesamtes abhängig war. Diese Praxis wurde nicht einmal nach der Erneuerung des Konstitutionalismus in den Jahren 1860/1861 geändert. Erst im Jahre 1867 wurde das Gesetz das Vereinsrecht betreffend erlassen, das

an das System aus dem Jahre 1849 anknüpfte. Es wurden wieder politische Vereine bewilligt. Besondere in vorgehenden Vereinsnormativen veröffentlichte Anordnungen galten für Industrie-, Bank-, Kredit-, Versicherungs-, Rent-, Spar- und Versatzvereine. Aus dem Vereinsgesetz wurden Religions- und Gewerbsgesellschaften ausgeschieden.

Nachfolgende gesetzliche Vorkehrungen ergänzten nur die Anwendung des Vereinsgesetzes, bzw. sie mit Rücksicht auf veränderte gesellschaftliche Bedürfnisse im Wirkungskreise der sozialen Gesetzgebung und der Wirtschaft modifizierten. Es handelt sich vor allem um besondere Regelung der Genossenschaften (1873), um Beschädigungs- und Krankenversicherung der Arbeiter (1887 und 1888), um Registrieren der Krankenkassen (1892) und Regulativ für Aktiengesellschaften (1899). Das Vereinsgesetz aus dem Jahre 1867 und einige Bestimmungen des Gesetzes aus dem Jahre 1852 blieben in Kraft auch in dem selbständigen tschechoslowakischen Staat.